

Bencze Lóránt

A botsáskától a blairizmusig

A becsapás kommunikációjának alakulása¹

Mintegy tíz éve sáskakiállítás volt a Balaton-felvidéki Vászolyban. Bekíváncsiszkodtam a terráriumokhoz, de percekig hiába keresgéltem a sáskákat, néhány száraz faágacsán kívül semmit sem láttam. Bosszankodva már majdnem otthagytam az egészet, amikor az egyik száraz faág megmozdult. Abban a pillanatban nem volt több faág a szemem előtt, hanem csupa botsáska. Van olyan bogár, amely megrágott zöld levélhez hasonlít, még levélerezet is van raja, a krokodil úszó fatörzsnek látszik, és így tovább. A környezethez való hasonulásban, a mimikriben a kaméleon a legismertebb. A kaméleonviselkedés mint metafora az ember társadalmi idomulásának erkölcsi megítélését tartalmazza. Az állatok fizikai hasonulását az ember ruházatával pótolja: homokszínű a sivatagban harcoló katonák egyenruhája, fehér a havas tájon harcolóké stb. Az állatvilágban a mimikri célja az önfenntartás és közvetve a fajfenntartás: 'én ehessenek, de engem ne egyenek meg'.

Aki a dolgokat a maguk első kialakulásában és eredetében szemléli, az látja őket a legtisztábban (Arisztotelész). Ezért érdemes odafordulni a deceptív, azaz becsapós viselkedés, illetve kommunikáció korábbi, de ma is létező formáihoz. A ma élő gyíkokban és más hüllőkben a viselkedésformák olyan komplex prototípusát találjuk meg, amelyek az emlősökben is megvannak, az embert is beleértve. Ennek oka, hogy a törzsfejlődés folyamán az újabb, fejlettebb agy nem az előző, fejletlenebb helyébe lépett, hanem rátelepedett. Az említett viselkedésformák elsősorban az ön- és fajfenntartással kapcsolatosak, mindenekelőtt területvédelmi tevékenységek: a lakóhely kiválasztása és előkészítése, a terület kijelölése (lásd országhatárok, kerítés), nyomhagyás, formális harc, területvédelem, rituális erőfitogtatás (lásd politikusok a választási harcban, szabadfogású birkózók üvöltözése a mérkőzés előtt), győzelmi mámor kimutatása (l. a választási győzelem ünneplése), élelemgyűjtés, vadászat, hazatérés, raktározás, ürüléklerakó helyek használata, csoportképződés, hierarchia kialakítása, vándorlás stb.

Az ember társadalmi életében tehát számtalan jelenséget találunk, amely a hüllők vagy más állatok viselkedését követi. A hatalom és pozícióharc is olyan, mintha tanulmányozták volna a gyíkok hierarchikus küzdelmét (MacLean 1976). Az időbe-

¹ A fenti egri előadáson alapuló két, részben eltérő és bővebb változat időközben megjelent: Bencze 2006 és 2007.

osztáshoz való makacs ragaszkodás, a megszokott hely, vidék, ház, bútor stb. kedvelése olyan, mint a Galapagosz-szigeti gyíkok pontos étkezési szokásai, állandó tartózkodási helyei. Az emberben a rutin, rögeszmés és kényszercelekvések, rituális és babonás tettek, a szolgai alkalmazkodás a szokásokhoz, ceremóniális ismétlésekhez, a hajlam az előítéltre, a becsapásra, a precedens követésére a jogi és más esetekben, a merev, természetes tendencia az utánzásra stb. igen nagy szerepet játszanak. Összetartó erők a családban, iskolában, közösségekben, és gördülékennyé teszik a mindennapi életet. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az utánzás különböző módjai a szocializáció alapja is, a művészeteké is és a tanulása is. Ugyanakkor a játékok oktatása annak a becsapó és cselvető viselkedésnek a megfelelője, amit a hüllők vadászaton vagy meneküléskor alkalmaznak – a becsapás játéka az emberben párhuzamosan fut a tisztas erkölcsre neveléssel! Iskolásfiúk úgy terrorizálják egy-egy társukat, mint ahogy a gyíkok csoportosan lerohanják az újonnan jöttet (legújabb ismert eset a debreceni iskolában). Az erkölcs nélküli hüllőagy bennünk maradt, de rátelepedett az erkölcs (erkölcsös vs. erkölcstelen).

Az alapvető különbség tehát mindebben, a becsapásban, hogy az állatok erkölcs nélküliek, az ember azonban erkölcsös és erkölcstelen. Ma van olyan erős rámozdulás, amelyik az emberléttel adódó erkölcs (moralitás) és az azt kísérő erkölcstelenség (immoralitás) ellentétét próbálja kiküszöbölni, egy alacsonyabb evolúciós szintre visszatolni, az erkölcsnélküliségre (amoralításra). Ahogy az ember egyedfejlődése a magzati állapotban mintegy végigmegy a törzsfejlődés fokain, úgy kell elhelyeznünk az évmilliók óta belénk gyökerezett becsapási hajlamainkat mint adottságokat. Másrészt azonban amint a megfogant emberi magzathból csak ember lesz, nem korábbi törzsfejlődési fokon álló állat, úgy a biológiai adottságainkra rátelepedő alapvető emberi sajátosságunkat, az erkölcsöt, illetve a vele szembeálló erkölcstelenséget sem szüntethetjük meg az emberi mivolt károsodása vagy elpusztítása nélkül. Nem állhatunk meg a biológiai erkölcsnélküliségnél, hanem vagy erkölcsösek vagyunk, vagy erkölcstelének, de sohasem erkölcs nélküliek, bármennyire akarnánk is.

A fentiek következménye az is, hogy amint a beszéd az embernek az állatvilágtól különbözően egyedülálló sajátja, úgy a beszéd egyedülálló és az evolúció minden korábbi eszköztől tökéletesebb becsapási eszköz is. Ennyiben a legfejlettebb politikai forma is a demokrácia, mert a demokráciában beszéd dönti el, 'ki lehet, és kit lehetnek meg' (népgyűlés, országgyűlés, bíróság, büntetések stb.), nem pedig ugyancsak az állatvilág harci eszközeinek mintájára kifejlesztett lőfegyverek, kémiai és biológiai fegyverek stb. a zsarnokságban, diktatúrában. Ám ha a beszéd a fejlődés legfelső kommunikációs foka, a demokrácia pedig a legfejlettebb politikai forma, akkor a beszéddel való becsapás is a demokrácia része mintegy biológiailag, mégpedig a leghatékonyabb becsapás, amely valaha is létezett. A 'baj', mint fentebb utaltam rá, hogy az erkölcs is az ember elidegeníthetetlen sajátja, és így a legfejlettebb becsapás, a beszédbeli netán a legerkölcstelenebb is.

Mivel azonban a XX. században nem nagyon szoktunk a demokráciához, illetve a beszéd döntő szerepéhez, nehezen tudjuk megemésztetni, hogy ma a beszéddel való becsapás a legerkölcstelenebb és a leggyakoribb, nem a gyilkosság stb. A nehézséget még csak tetőzi, hogy akarva és akaratlan sokan igyekeznek alávalónak feltüntetni ezeket a legfelsőbb fejlődési fokokat, és állandóan politikai kulturálatlanságot üvöltöznek, veszekedő parlamentről ordibálnak, békéről lármáznak. Miféle béke az, ahol a parlamenti szavazáson kivétel nélkül mindig mindenki feltartja a kezét, mint ahogy tették a diktatúra négy évtizedén át a magyar parlamentben?!

Az első, írásosan is jól dokumentált demokrácia a görögöké volt. Ezért a beszédbeli becsapást – szakkifejezéssel a deceptív kommunikációt – a görög és a mai magyar demokrácia párhuzamba állításával vizsgálom. A párhuzamot óvatosan kell megvonni, hiszen az alapvető azonosságok mellett óriási különbségek is vannak. Folyamatosan szeretnék rámutatni az azonosságokra és a különbségekre. A kiinduló eltérés az emberiség legújabb és azonnal irányíthatatlanná vált találománya, a média. A másik nagy-nagy különbség, hogy a görög polgár még többé-kevésbé tudta, miről, kiről szavaz, a mai magyar polgár többnyire egyáltalán nem tudja. Vajon akik megszavazták a EU-hoz való csatlakozást, hányan olvasták el az EU negyvenezer oldalas vagy hatezer oldalas alapiratait? Egyikünk sem, még a politikusok sem. És vajon miért választjuk meg parlamenti képviselőnek – sőt annál feljebb is – a bírósági eljárás alatt álló gyilkost, rablót? Mert fogalmunk sincs arról, kit választunk meg.

Visszatekintve és mai megfogalmazásban már Athénban propagandisztikus volt, amikor a spártaiak ravaszságával, tisztességtelenségével szembeállították az athéniaiak egyenességét, tisztességét. A nehézfegyverzetű athéni katonák felszerelésük miatt eleve képtelenek voltak a harci cselre. Tehát nem erényesség volt részükről, hogy nem cseleztek, hanem fizikai kényszer. Ám ez az ősi magatartás, szembeállítás ma is érvényesül: ha az én pártombéli lop milliárdokat, az törvényes, legföljebb nem erkölcsös, de ha az ellenpártbéli a törvényes jövedelméből házat épít, az sikkasztott.

A görög demokráciában és társadalomban tudatosult a deceptív kommunikáció jelensége. Többféle módon és folytonosan, sőt intézményesítve hívták fel a polgárok figyelmét a deceptív kommunikáció lehetőségére. Mai demokráciánkban a figyelmeztetés igen szórványos, esetleges és ritka. Athénban állandó metadiskurzus folyt a deceptív kommunikáció hatalmáról és veszélyéről. Az egyik ilyen állandó téma volt a vissza-visszatérő figyelmeztetés a szofisták trükkjeire, és nemcsak Platón dialógusaiban, hanem jóval korábban, amikor még nem létezett a szofisták fogalma.

Hésziodosz Theogóniájában (Az istenek születése az i. e. VII. sz. elején) a Múzsák elmondják Hésziodosznak, hogyan kell a hazugságot igazságként elmondani (pszeuda ... etümoiszin homoia), de amikor akarják, tudjanak igaz dolgokat is mondani (alétheia). Nem tudjuk. Még mindig az augustinusi (Szent Ágoston-i) dilemmánál tartunk. Nem tudjuk jól és hatásosan elmondani az igazat.

Amint már Odüsszeusz megjegyezte: a tapasztalat arra tanított, hogy „a halandók világában a beszéd (szavak) többet ér, mint a tettek”, arra a mai politikusoknak, nagy cégeknek külön csapata van (PR, arculatformálás stb.), és milliárdokat áldoznak rá. Ahelyett, hogy cselekednének, „kommunikálnak”. Ami tehát nagyszerű a demokráciában – a beszéd mint hatalmi tényező – az egyben a demokrácia terhe is. Platón Gorgiaszában a szofisták: a rábeszélés „**a legfőbb jó**, mert szabaddá teszi az embert, **s biztosítja uralmát mások fölött a saját városában**” (452e). Ez a felfogás köszön vissza a 21. század eleji Critical Discourse Analysisben. A CDA tárgya a beszéd mint a hatalom működésének része. A beszéd megteremti és fenntartja az egyenlőtlenséget?! (Blommaert 2005). A rábeszélés „**tárgya**” egyaránt lehet „**jogos és jogtalan**” !!! (454b). Nem „tanítja”, hanem csak „**elhiteti**” a tömegekkel, mi jogos, mi jogtalan. „Annyi népet ily rövid **idő** alatt oly nagy dologra meg sem **taníthatna**” (455a).

Am az athéni demokráciában, ha a politikus nem teljesítette, amit ígért a népgyűlésnek (=ekklészia! azaz ‘kihívottak’, szavazásra jogosult polgárok), büntették, száműzték. A mai magyar demokráciában, ha a választott képviselő, politikus nem teljesíti, amit ígért, nem lehet számon kérni, vagy nem hívják vissza (két választás között). Athénban volt tehát olyan törvény, amely a „nép becsapását” halállal büntette, ha bebizonyosodott.

Persze Athénban is manipulálták a szavazókat (a népet), tehát ártatlanokat is bevádoltak és elítéltek! Erre külön „csapat” szolgált, a szükophantész. A szikofanta eredetileg „fügefeljelentő”, aki a kiviteli tilalom alatt álló füge kicsempészésével vádolt valakit. Később hivatásos besúgók, talpnyalók lettek, akik abból éltek, hogy hamis váddal fenyegetőzve pénzt zsaroltak ki polgártársaikból. Ma a média, az újságíró, a riporter könnyen válik szikofantává, azaz hivatásos rágalmazóvá, fizetett talpnyalóvá. Nap mint nap és gátlástalanul és következmények nélkül vádolnak meg politikusokat, sőt átlagpolgárokat hamisan. A görögök törvényeket hoztak a szikofanták ellen, ők sem nagy sikerrel. Nemcsak az egyéni manipulálókat (szikofantákat) lehetett elítélni, hanem a csaló csoportokat is, mai szóval pártokat!! Akkor is csak szimbolikus szankciók voltak ellenük, csak kiátkozták őket.

Amikor Athénban a 30 tirannus uralkodott, kölcsönkértek pénzt Spártától. Miután a tirannusokat legyőzték, és a demokráciát helyreállították, Spárta követeket küldött Athénba, és követelte, hogy fizessék vissza a kölcsönt. A kérdést megvitatták, és néhány athéni azt mondta, hogy csak azok fizessenek, akik támogatták a tirannusokat. Mások viszont amellet érveltek, hogy az egész nép fizessen a kiengesztelődés jeléül. Végül Athén (az egész nép) kifizette, nehogy szerződésszegést kövessenek el. Ez megismétlődött 1990-ben. A szocializmusban felvették a nagy kölcsönöket nyugatról, és elverték, eltüntették. Antall József miniszterelnök mégis úgy döntött, hogy az egész ország fizessen, ne legyünk szerződésszegők, mert akkor rosszabbul járunk a későbbiekben. Mások viszont úgy érveltek: joghalál volt, miért adtak a nyugatiak kölcsönt jogtalanul uralkodóknak, a zsarnokságnak – NB. azért, hogy fenntartsák!!!

Köztudomású, hogy a lengyelek kérték a kölcsön egy részének elengedését, meg is kapták, és nem úgy tűnik, hogy hátrány érte őket ezért.

Másrészt amit államosítottak törvénytelenül 1948-tól, azt a polgári törvények szerint vissza kellett volna adni a tulajdonosoknak. Antall úgy döntött, hogy nem, csak regresszív kárpótlást rendeltetett el. Tehát kétféle mércét alkalmazott: kifelé aggályosan erkölcsös volt, befelé gátlástalanul erkölcstelen. Ma ez a hagyomány nyomon követhető: kifelé megtartjuk a szerződéseket, befelé nem (körbetartozás stb.). A külföldieket nem szabad becsapni, egymást igen. Egyedülállóan önromboló társadalom. Más téren is önromboló. Több száz milliót ad a távol-keleti katasztrófa sújtottaknak, de nem segíti a szomszédját vagy árvíz sújtotta polgártársait. Fordítottja annak, amit a görögök, de más népek követek és követnek a mai napig.

Ugyanis kivétel nélkül a legtöbb nép ősi beállítódása az, hogy a másik népet szabad becsapni, a sajátomat nem. Cyrus perzsa királyt első hadjáratán (az asszírok ellen) tanítja az apja a hadviselésre, többek között, hogy a jó hadvezér csaló, hazug, rabló, tolvaj, gazember, mindenben felülmúlja ellenfelét. A Cyrus gyerek válasza: Apám, ennek épp az ellenkezőjét tanítottad gyerekkorunkban, most miért teszed ezt. Akkor a társaiddal szemben tanítottam, hogy legyél igazmondó, becsületes stb., de most az ellenségről van szó. Törvényes a csalás az ellenséggel szemben. Az orosz-lánnal, leopárdal, medvével nem jó szemtől szembe harcolni, csak ha megfelelő, azaz „tisztességtelen” helyzet adódik az ellenfél kárára (Xenophon: Cyropaedia). A magyar népmesében a kisebbik fiú is cselhez folyamodik és csellel győz az óriással való versenyben. Az óriás követ dob fel olyan magasra, hogy az órákig nem esik le. A fiú előveszi tarisznyájából a galambot, feldobja, mint követ, és az többé nem jön vissza, és így tovább. A János vitézben is még részben a cyrusi gondolkodásmódra találunk. Amikor Kukorica Jancsi éjjel betéved a zsványtanyára – NB. nem „betyár”, hanem *zsvány*, hiszen betyárkultusz van már akkor! – „tettetett jókedvvel” középük áll, majd amikor lerészegednek, tétovázás nélkül rájuk gyújtja a házat. Ma ezért többéves börtönbüntetés járna neki. A zsványok kincséből először meg akarja tölteni a tarisznyáját, de amikor ráébred, hogy „Tán minden darabhoz vérfoltok ragadtak”, felteszi magának az erkölcsi kérdést: „S én ilyen kincsekkel legyek boldog, gazdag? / Hozzájok sem nyúlok .... azt én nem tehetem, / Nincs elromolva a lelkiismeretem” (VI. ének). Miközben ősi, babonás félelemmel nem nyúl a véres kincsekhez, keresztény teológiai szakkifejezéssel (romlott lelkiismeret) fűz hozzá megokolást.

A 20. században annak is tanúi voltunk, hogy ha valaki semmibe veszi Cyrus király intelmeit, feltétlenül alulmarad a tisztességtelen ellenféllel szemben. Kiss János altábornagy és társai állítólag egymást adták föl a Gestapónak, nem azért, mintha gyávák lettek volna, hanem „mert a magyar katonatiszt nem hazudik”.

Platón és Démoszthenész egyenlőségelet tesz a polgár és az állam erkölce közé. Platón az *éthosz* szót használja mind a polgárra, mind az államra (Állam 8.545–549).

Tehát a polgárok erkölce és az állam erkölce közvetlen megfelelésben van. Nálunk az évszázadokon át tartó idegen zsarnokságok miatt a jelenlegi Magyar Köztársaságban dívik a betyárkultusz: 'Tisztelem azt, aki sokat rabolt, mert a rabló államtól vette el, és mert én csak keveset tudtam lopni'. Csakhogy a független országbeli demokráciában az adót visszaadják a polgároknak szolgáltatásként. Ha netán még vissza is kapom, nem tájékoztatnak arról, hogy például ez évben az adómból építettek a házam elé járdát.

Leptinész a görög demokráciában a polgárok egyenlőségének megfelelően egyformán meg akarta szüntetni a gazdagok adó kiváltságait. Démoszthenész ellene érvelt az athéni nemzeti érületre (!) és az állam érdekében hivatkozva (!!!). Igen, mondta, természetesen meg kell adóztatni a gazdagokat, de ennek olyan rossz következményei lesznek az államra és a szegényekre is, hogy nem szabad. Az érvelés ismerős mai mindennapjainkban is.

Ma az a jó politikus, aki folyton, monomániásan adócsökkentésről beszél, és közben adót emel. Ha pedig megsértik a politikust, mindjárt azzal vág vissza, hogy az országot járatták le! Meg hogy demokráciaellenes az ellenfele. Tehát azonosítja a politikus magát és az országot. A demokráciát és a saját uralmát. Ez sem új. Hasonlót tett meg már Démoszthenész is, amikor saját maga kitüntetése mellett érvelt, tehát Athén érdeke, hogy engem kitüntessenek.

Végül is azonban az athéniek **1. nemzeti jellemükkel ellentétesnek** fogták föl az ekkélszia becsapását a retorika technéjével, azaz beszédbeli mesterkedéssel;

2. szerintük a hazugság, a becsapás egyedülálló/különleges fenyegetése a demokráciának, vagyis a megfontoló, megvitató demokratikus folyamatoknak.

Annak ellenére, hogy már az athéni demokráciában is előfordult, hogy a hazugság elleni felhőrdülés is hazugság, a korrupció elleni harc is korrupció, a szerénység büszkélkedés vala stb. De ennek is tudatában voltak. A Médeiában (Euripidész) Médea felsóhajt: Ó Zeusz, miért tudjuk megkülönböztetni a valódi aranyat a hamistól, de nem tudjuk megkülönböztetni a rossz embert a jótól, mert a testi megjelenés semmi támpontot nem nyújt a jellemre (*kharaktér*). Ma különösképpen így van: a szeretetet gyűlöletként utáltatja meg a média, a gyűlöletet szeretetként ünnepli. A legnagyobb gengszter a legájtatosabb jelenség a médiában.

Euripidész drámájából (Hyppolitus) a hallgatóság megtanulhatta, hogy minden érv és bizonyíték, írott, beszélt, retorikai, antiretorikai lehet hazugság és lehet igazság. Minden stílus eszköz (alakzat, szókép) lehet a hatékony hazugság és a hatékony igazság szolgálatában. Az athéni demokráciában tehát a polgároknak kötelező és ingyenes színház nemcsak az esztétikai és erkölcsi katharizist tette lehetővé, hanem a deceptív kommunikáció elleni intézményes felvértezés lehetőségét is biztosította. Ma a média volna erre a legalkalmasabb, de épp az ellenkezőjét teszi. A XX. század legnevesebb nyelvésze, Noam Chomsky szerint a média cinkostársa a kormánynak (on 'manufacturing of consent' through the media's complicity with government).

Chomsky 1989. Necessary Illusions: **Thought Control** in Democratic Societies, London).

Euripidész Hyppolitus c. drámájában olvassuk: lehetetlen azonosítani a hazugot. Ez hozzátartozik a média és mai demokrácia lényegéhez is! Az Andromakhében megjelenik az igaz és a hamis megkülönböztetésének nagy nehézsége: **Semmi sem az, aminek látszik!** Nem vagyunk többé képesek megkülönböztetni a valóságot a valóság szimulálásától. Nincs többé értelme az igaz–hamis, jó–rossz, szép–csúnya megkülönböztetésének. Ettől persze még léteznek!!! Az elektronikusan továbbított ‘beszéd’ (*logoi*) is lehet igaz vagy hamis!

Arisztophanésznek *A lovagok* című drámája is arról szól, hogy az ismeretlenségből előkerült Agorakritosz, az úgazdag hurkaárus új retorikájával manipulál és új politikai klímát teremt: totálisan ellenőrzi a démoszt hízelgő retorikájával, a hallgatóság kielégítésével, a nép kegyét keresve és ellenfele rágalmazásával, önző intrikájával. „Beszédben szórta rémkép-vádjait” (Arany János fordítása).

Arisztophanész: Akharniansz darabjának főhőse Dikaiopolis (=igazváros) elhatározza, hogy kiabálni fog, félbeszakít mindenkit, és bárki bármiről beszél, ami nem az ő szája íze szerinti, azt gyalázni fogja! Ismerős ma is ez a magatartás.

Végkövetkeztetés:

1. A becspás **kommunikációs kategória** elemzésünkben itt és most tehát nem erkölcsi kategória, de az embernél elengedhetetlenül erkölcsi megítélés alá is esik.

2. A demokrácia

A. beszédközpontú, a beszéden alapuló rendszer, szóbeli meggyőzésen, **nem fizikai erőszakon** nyugszik. Ma pedig demokráciában élünk;

B. ébernek kell lenni a becspással, manipulációval, propagandával szemben.

C. Démoszthenész (19.184): A polgár nem tehet nagyobb igazságtalanságot, mint ha hazudik (hé peszudé legón). Hiszen a [nyilvános] beszéden alapuló politikai rendszerben hogyan lehet biztonságosan kormányozni, ha a [nyilvános] beszédek nem igazak?

Egy másik beszédében (18.282): „Ugyan vádolható-e nagyobb bűnnel a nyilvánosan beszélő (szónok), mint ha gondolatai és szavai nem azonosak?”

Mint egykor a fröcsögő szájú Kleon, ma is sokan vádolják a demokráciát azzal, hogy lassú, hogy veszekedős a parlament (l. fentebb), és milyen sokba kerül stb., pedig valójában a

D. gondos megfontolást kifogásolják, amelynek a döntéseket meg kell előznie. Mennyivel egyszerűbb volt a diktatúra: eldöntötték a fejünk fölött, nem volt felelősségünk, nem kellett döntenünk. Persze tudatában kell lennünk, már a görögök előtt sem volt ismeretlen, hogy a beszéden keresztül félelemkeltéssel is be lehet csapni a döntéshozó polgárokat vagy képviselőket.

E. a szabadság a polgárokat az állandó nyugtalanság és bizonytalanság állapotában tartja (Keane), ez is a demokrácia velejárója: állás bizonytalansága, rémhi-

rek stb. Nagyszerű, hogy a beszéd dönt, de tudomásul kell venni, hogy vele járhat a deceptív kommunikáció. Az állandó eligazodásigényt és biztonságkeresést használják ki a **szemellenzős**, beszűkült, **egyoldalú**, 'együgyű', túlegyszerűsített megállapítások, amelyek nem igazak, de **tetszetősek**, mert **könnyen követhetők**: például csak gazdasági okok vannak (csak gazdasági okokból nem vállalnak a párok gyereket stb.).

E/a. Angyalarcú, édes beszédű gengszterek szembeállnak a retorikában butuska becsületesekkel. Ezért nem tartom tisztességesnek a kesergést a politikai hazugságokon. Tessék megtanulni a jót is jól előadni. Arisztotelész számára a beszéd eszköz, lehet jóra és rosszra is hatékonyan használni, de ő még úgy véli, hogy a jóra könnyebb használni (Rétorika 1355ab). A mai sajátos probléma: a korrupció erkölcsösnek látszóvá tétele vs. erkölcsös korrupciónak látszóvá tétele. Nemcsak báránybőrbe bújtatott farkasok vannak, hanem farkasbőrbe bújtatott bárányok is. Ember legyen a talpán a választó, aki kiigazodik.

E/b. A határ az **állam és a rablóbandák** között teljesen elmosódott (John Gay: Koldusopera), sokkal inkább, mint Szent Ágoston korában.

E/c. Angol tudós szerint Tony Blair kormánya a hangklipek (sound-bites) és szépítő szövivők (spin-doctors) kormánya. Ez a legkorszerűbb és legújabb, és működik. Kérdés, hogy meddig lehet így kormányozni, és mi lesz a valós végkifejlet, netán a híres amerikai szállóige szerint: You can fool some of the people all the time and all the people some of the time, but you can't fool all the people all the time. A jobboldali, John Major kormánya a hazugságot visszataszítóan csinálta!

E/d. 204. A politikai kommunikációban a **hazugsággyártás technológiájává** vált a **retorika, a média, az internet, a mobiltelefon, az sms, a közvélemény-kutatás**.

A **média** természeténél fogva minden gazdasági és politikai hatalomnak feltétel nélkül alárendeli magát, és segít mindenféle becsapást (hazugságot, manipulációt, propagandát). Ellenkezése a hatalommal is csak látszólagos, csak álca. Tudomásul kell vennünk, a krokodilnak az a természete, hogy széttépi a kecses gazellát, és közben könnyeket hullat érte, és nem hajlandó füvet legelni. Tessék ezt tudomásul venni, krokodilszakértővé válni és krokodilként kezelni a krokodilt.

Nem lehet azzal kivédeni a becsapást, hogy cáfolom a hazugságot, hiszen eben a rendszerben a cáfolat is lehet eleve hazugság.

Már az ókori Athénban is vád volt, hogy pénzért tanítják a szónokok a tanítványaikat a hazugság technikáira: ma jól kiképzett, jól megfizetett, gátlástalan stáb nyüzsög a politikus körül (vö. Cialdini: A befolyásolás művészete stb. monográfiákkal). Az egyik leggyakoribb, leghatásosabb és legkönnyebben elsajátítható technika a **modalitással**, illetve a **modalitás** különféle nyelvi eszközeivel való játék: *kell, kellene, segítsé, segítheti, törekedni kell, van rá mód* – de sehol sincs szó arról, hogy meg is teszi! – így nem lehet számon kérni, ha nem tette. A politikai emlékezet kéthónapos, tehát különben sem emlékszik már senki az ígéretekre, még kevésbé a

mit „kellene”, mit „lehetne” kijelentésekre, hiszen állandóan bombázzák a polgárt ezekkel. Az állítás, vélemény gyengeségét kifejező modalitás szerepe az elbizonytalanítás, a polgár valós tapasztalatának bagatellizálása: *úgy érzitek, attól tartotok* – tehát csak ‘éreztek’, de nem úgy van.

E/e. A tolvaj kiált tolvajt szindróma: (Thukididész 3. könyvében) a fröcsögő száju Kleon, szélsőséges, agresszív, „nagyon nagy befolyással volt [az athéni szavazó] tömegekre”. A legnagyobb demagóg szólalt föl a demagógia ellen. Gyakran a leginkább intoleránsok követelik hangosan a toleranciát – persze csak saját maguknak. Ez ma az egyik alaptechnika. Mindig azt mondja el a másiktól, ami őrá jellemző: „félelmet kelt” a másik, miközben ő kelt félelmet, és fenyeget a másik oldal rémével. A másik démonizál, miközben ő demonizálja a másikat. Ideológiai önkényességgel, dogmatikus voluntarizmussal, kirekesztéssel, rasszizmussal vádolja a másikat, miközben ő a legkirekesztőbb, amikor bizonyítás nélküli kategorikus kijelentésekkel él: ő a progresszív, ő a jó, az üdvöt hozó stb. „A történelem jó oldalán állunk”, „mi alakítjuk a normákat” (sic!) stb. Baloldalinak vallja magát, és közben gátlástalanul kiszolgálja a globális nagytőkét – jobboldalinak vallja magát, s közben régi baloldali eszméket szajkózik, és régi baloldali gyakorlat újra bevezetését követeli.

Tudomásul kell venni Thukididész megfigyelését, és akkor már félig kivédtük, hogy a demokrácia mennyiben képtelen a kormányzásra (III. XXXVII. 1:): „Sok más alkalommal megfigyeltem a múltban, hogy a demokrácia képtelen a kormányzásra .... Tény, hogy mivel mindennapi életetekben egymáshoz való viszonyotokban nincs félelem és intrika” ... ezért nem veszitek észre, hogy akiket meghódítottatok, azok intrikálnak ellenetek erőtök miatt ... (III: XXXVII. 3–5:): „az az állam, amelynek silány, de sérthetetlen törvényei vannak, erősebb, mint az, amelyiknek jók a törvényei, de erőtlene” (nem tartják be = a mai Magyar Köztársaság).

3. Mert semmi sem az, aminek látszik, mert – mint láttuk – a hatékony beszéd eszköz, a hatékony hazugságnak ugyanazok a technikái, mint a hatékony igazságnak, tehát a becsapás tanulmányozása nem arra szolgál, hogy jobban tudjunk hazudni, hanem, a *hogyan gyártsunk hazugságot* tanulmányozása annak tanulmányozása is, hogyan leplezzük le. Ez a valós **kritika**, vagyis **újfajta tudatosság**, amely elengedhetetlen a demokráciában. Ezért kell a **kritikai készséget** kialakítani már az óvodától kezdődően.

4. Nem relatív az erkölcs. A *Ne ölj!* például mindig mindenütt érvényes. De az erkölcsi törvények adott, **konkrét körülmények** között érvényesülnek és érvényesíthetők! A körülmények az athéni és a mai magyar demokráciában csak hasonlóak, de sohasem azonosak! Eszerint érdemes és tanulságos tanulmányozni őket.

Felhasznált irodalom

- Bencze Lóránt 1981. *A metapherein* interdiszciplináris megközelítése. Budapest. Kézirat.
- Bencze Lóránt 2006. A becsapás mint kommunikatív kategória. In: *A prózaritmus és a szónoki beszéd. A régi új retorika*. Szerk. A. Jászó Anna – Aczél Petra. Trezor, Budapest. 67–77.
- Bencze Lóránt 2007. A becsapásról. In: Aczél Petra – Bencze Lóránt: Hatékonyság és meggyőzés a kommunikációban. Gyakorlati retorika. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola. 22. fejezet: 261–281.
- Blommaert, Jan: Discourse. Key Topics in Sociolinguistics. Cambridge Univ. Press:Cambridge, etc. 2005.
- Hesk, John 2000. Deception and Democracy in Classical Athens. Cambridge University Press, Cambridge.